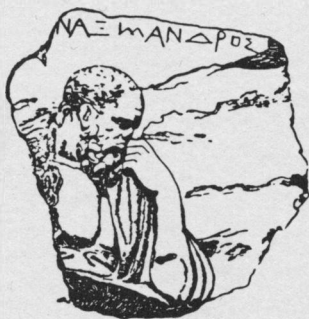

TIJDSCHRIFT VOOR FILOSOFIE

Theo DE BOER, VAN POËZIE NAAR FILOSOFIE; EN WEER TERUG

Matthias SOMERS, HET LEVENDE LICHAAM

Suzi ADAMS, CASTORIADIS' LONG JOURNEY THROUGH 'NOMOS'. INSTITUTION,
CREATION, INTERPRETATION

Tomas GEYSKENS, GILLES DELEUZE OVER FRANCIS BACON. SCHILDERKUNST ALS HYSTERIE

Filip KOLEN en Gertrudis VAN DE VIJVER, DE TERUGKEER VAN HET VERDRONGENE?

Michel THYS, FENOMENOLOGIE VAN DE FASCINATIE. EEN DIALOOG MET SARTRE

Guido VANHEESWIJCK, CHARLES TAYLOR EN HET ZIG-ZAG PARCOURS
VAN DE WESTERSE SECULARISERING

Anna-Lena MÜLLER-BERGEN unter Mitwirkung von Paul ZICHE (Hrsg.), *Schellings Bibliothek*. Die Verzeichnisse von F.W.J. Schellings Buchnachlaß (Schellingiana, Bd. 19). Stuttgart (Bad Cannstatt), Frommann-Holzboog, 2007, 19 x 12, XLIV-306 p., € 98,-.

Door een gelukkig toeval zijn onlangs de boeken bekend geworden die Schellings bibliotheek bevolkten. Waarom deze vondst pas nu is gedaan, blijft evenwel merkwaardig. De in dit boek gepresenteerde lijst van Schellings boekenbezit is namelijk in de nalatenschap van diens schoonzoon Carl Ulrich von Zech (1811-1867) opgedoken, die al vele jaren geleden is doorplozen.

In de inleiding wordt aannemelijk gemaakt dat de Zechlijst inderdaad de nagevoeg complete bibliotheek van Schelling bij diens dood in 1854 representeert. Daarbij valt meteen op dat zowel de omvang als de kwaliteit van deze bibliotheek niet in overeenstemming is met wat Schelling met zekerheid heeft gelezen. Maar bovenal is ze niet representatief voor diens geleerdheid en academische status. Zij telt 'slechts' ongeveer 2078 boeken, ofwel 1103 titels (veel minder dan de bibliotheken van bijvoorbeeld J.H. Jacobi of G.E. Lessing). De inleiding betoogt dat Schelling zich van de weinig representatieve omvang van zijn bibliotheek bewust was. Om die reden zou hij enkele dagen voor zijn dood beschikt hebben dat de boeken niet onder zijn naam geveild mochten worden (waardoor ze aanzienlijk minder zouden opbrengen). De erfgenamen hebben zich hieraan slechts gedeeltelijk gehouden, want de

naam van Schelling stond samen met andere namen wel op de titelpagina van de bewaard gebleven veilingcatalogus (met in totaal 2618 titels). Helaas is destijds niet bijgehouden door wie welke titels zijn aangekocht (er is maar één boek bekend dat uit Schellings bibliotheek stamt).

Ofschoon de bibliotheek geen adequate weergave is van wat Schelling heeft gelezen, is ze een belangrijk en onmisbaar document voor het Schellingonderzoek. De informatieve inleiding geeft geen *interpretatie* van de boekenlijst; dat wordt overgelaten aan het onderzoek. En men kan inderdaad stellen dat de lijst meer vragen oproept dan ze antwoorden geeft. Alleen al de vakinhoudelijke verhoudingen van de bibliotheek zijn opmerkelijk. Men zou niet verwachten dat het contingent wijsgerige boeken maar een kwart van de totale omvang uitmaakt en dat dit contingent boeken ongeveer even omvangrijk is als dat van theologische en oudheidkundige aard (inclusief mythologie en filologie). Verder zijn de respectievelijke contingenten boeken van natuurwetenschappelijke inhoud (inclusief medische wetenschappen), van historische (inclusief politieke) inhoud en literaire boeken ongeveer even groot. Veel meer genres zijn er niet. Opvallend is het geringe aantal destijds prijzige boeken in folio of quarto, maar ook dat de meeste boeken van na 1820 stammen. Dat alles zou erop kunnen wijzen dat Schelling simpelweg niet veel geld overhad voor boeken (geld waar het hem zeker niet aan ontbrak), en bijgevolg vaak zal hebben geleend bij vrienden en in bibliotheken.

Maar wat heeft hij gelezen, voordat hij in München als een van de meest vooraanstaande Duitse filosofen en wetenschappers zou worden gevierd? In dat opzicht verraadt de bibliotheek wel een en ander als men ervan uitgaat dat ze een betrouwbaar cumulatief resultaat van Schellings gehele wetenschappelijke leven is. Volgens de inleiding valt dat moeilijk te betwijfelen, omdat de lijst nagenoeg alle boeken vermeldt waarvan bekend is dat Schelling die bezat. Ook wijst niets erop dat later boeken zijn weggegeven of verkocht.

Verbazen doet vooral het uitermate schamele boekenbezit van die filosofen die Schelling in Tübingen en vlak daarna zo fundamenteel hebben beïnvloed. Boeken van K.L. Reinhold ontbreken geheel. Van Fichte blijken enkel de *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre* (1794/5) en de latere *Anweisung zum seeligen Leben* (1806) voorhanden. J.G. Herder is enkel met de voor Schelling overigens zeer invloedrijke *Ideen* vertegenwoordigd. Van F.H. Jacobi noemt de lijst het Spinoza-boek in de druk van 1785 en 89, *Wider Mendelssohns Beschuldigungen* van 1786 en *Etwas, das Lessing gesagt hat* van 1782; de romans ontbreken. Opvallend beperkt is verder de rij boeken van Kant. Zoals het een filosoof met filologisch verantwoordelijkheidsbesef betaamt, bezit hij van de *Kritik der reinen Vernunft* naast de derde druk van 1790 ook de eerste van 1781. De twee andere *Kritieken* bezit hij in roefdrukken uit 1794 (derde *Kritiek*) en 1795 (tweede *Kritiek*).² Deze data bevestigen op

² Veel van de studenten in Tübingen bezaten van Kant roefdrukken; Hölderlin bijvoorbeeld bezat de derde *Kritiek* in de roefdruk van 1792 (Frankfurt und Leipzig, — de plaatsnamen hebben niets met de drukker of uitgever te maken, maar verwijzen naar de plaatsen van de *Buchmessen*).

z'n minst het vermoeden dat Schelling de derde Kritiek eerder dan de tweede heeft bestudeerd, en suggereren voorts dat hij pas relatief laat de behoefte voelde om Kant uit eigen boeken te bestuderen. Naast de genoemde *Kritieken* bezit hij de *Prolegomena* uit 1794 en *Über eine Entdeckung* uit 1796; ook deze data geven aan dat het om roofdrukken gaat (de vrije rijksstad Reutlingen, vlakbij Tübingen, was berucht vanwege haar industrie in allerhande roofdrukken). In dat verband is kritisch op te merken dat de uitgevers van de nieuwe historisch-kritische Schellingeditie Kant consequent volgens de originele drukken citeren, die Schelling dus — afgezien van de eerste Kritiek — *helemaal niet* bezat en waar hij bijgevolg ook niet uit citeerde (zie bijvoorbeeld SW I/1.375). Verder bevinden zich van Kant in zijn bibliotheek enkel nog de *Tugendlehre* van 1797, de *Rechtslehre* van 1798 en Pölitz' uitgave van de colleges over metafysica van 1821. Kants *Anfangsgründe der Naturwissenschaft* (1786) ontbreken, wat opmerkelijk is omdat Schelling ze frequent citeert in de jaren 1796/97 toen hij niet gemakkelijk een bibliotheek kon bezoeken. Verder noemt de lijst het belangrijke commentaar op de kritische filosofie van Johann Schultz, *Prüfung der Kantischen Kritik der reinen Vernunft* (2 banden 1791 en 94, eveneens een roofdruk). Diens *Erläuterungen*, die Schelling net als iedereen in het Stift heeft bestudeerd en die hem in 1791 ook voor het eerst met Kant in aanraking hebben gebracht, noemt de lijst niet. Dat is merkwaardig omdat G.L. Plitt uit het exemplaar citeert dat Schelling heeft bezeten (zie *Aus Schellings Leben*, Bd. 1, S. 27). Dat boek moet dus tot Schellings bibliotheek hebben behoord zonder dat de lijst het noemt (er is ook geen annotatie door de uitgeefster).

Schelling bezit de meeste titels, in totaal 16, van zijn landgenoot, de piëtist Friedrich Christoph Oetinger (1702-1782). Of hij Oetinger reeds vóór 1802 heeft bestudeerd, is niet waarschijnlijk (zie Schellings brief aan zijn vader van 8 juli 1802). Toch blijft de vraag hoe dit engagement met de door Jakob Böhme geïnspireerde Oetinger, ook wel "Magus des Südens" genoemd, te duiden is. Is Oetingers spinozistische *visio dei* Schellings inspiratie voor de problemen van zijn natuurfilosofie en zijn antwoord op Hegels natuurfilosofie?

Tenslotte is het contingent boeken van en over Hegel opmerkelijk. Schelling bezit 17 delen van Hegels in de jaren na 1830 verschenen *Freundesvereinsausgabe*. Van de door Hegel zelf gepubliceerde boeken kent de Zechlijst niet de door Schelling zo heftig bekritiseerde grote *Logik* (1812-1816), maar enkel de *Differenzschrift* (1801), de *Phänomenologie* (1807) en de *Enzyklopädie* (1817 en 1827). Verder heeft Schelling opmerkelijk veel boeken die Hegels filosofie openlijk of verborgen bekritisieren. Daarbij heeft het er alle schijn van dat Schelling dit soort boeken gericht zelf heeft aangeschaft.

De Zechlijst is historisch-kritisch uitgegeven met alle erin opgetekende gegevens, zoals welke boeken voor de Schelling-editie zijn gereserveerd of welke naar wie binnen de familie gingen. Verder worden de respectievelijke gegevens uit de veilingcatalogus vermeld en veelal de volledige bibliografische gegevens. Die laatste zijn niet altijd even duidelijk. Zo is bijvoorbeeld niet te begrijpen waarom de annotatie bij

nr. 97 "Höijer, Dissertat. Philosoph. Upsaliae" niet de Latijnse titel van Höijers boek noemt: *Dissertatio de constructione philosophica*, Upsaliae 1799.

De historisch-kritische weergave van de ogenschijnlijk willekeurig opgestelde lijst is ontsloten door een register. Het is daarbij onpraktisch dat er geen oplossing is bedacht voor titels die geen auteur kennen. Zulke titels zijn via het register niet op te sporen. Kent men bijvoorbeeld niet de naam van de uitgevers, dan zijn de hymnen van Orpheus, de *Poimandros* resp. Hermes Trismegistos niet te vinden. Omdat het gebruik van de editie sterk afhangt van de betrouwbaarheid van het register zijn de fouten hier extra ergerlijk. Enkele voorbeelden: Johann Baptist Rousseau is alleen onder de ingang van Jean-Jacques Rousseau te vinden; de niet bestaande 'Bradili' is gegenereerd, terwijl de juiste ingang 'Bardili' naar een boek *over* hem verwijst (fouten in verwijzingen naar boeken *van* of *over* iemand komen relatief vaak voor in het register). Verder zijn Johann Gottlieb, Johann Gottlob en Friedrich Gottlieb Süskind allemaal onder de naam van de laatste te vinden, terwijl het om drie verschillende personen gaat (in de annotatie bij nr. 425 wordt uit Joh. Gottl. zelfs 'Johann Christoph' die het betreffende boek zeker niet heeft geschreven). Onvermeld laat het register de auteur K.F. Eichhorn, terwijl nr. 1084 een boek van hem vermeldt. Verder wordt *De daemonibus* nog steeds aan Michael Psellos toegeschreven en niet aan Ps.-Psellus.³ Het boek van H. Rossel is niet te vinden onder het opgegeven nr. 1091, maar onder nr. 1099. Het laatste is erg vervelend omdat de nummering van 1089 verspringt naar 1099 en men alleen door lezing van de inleiding kan weten dat deze sprong ook in het manuscript voorkomt (p. XIV).

Ernst-Otto ONNASCH

•

³ Zie Paul GAUTIER, 'Le *De daemonibus* du Pseudo-Psellos', *Revue des Études Byzantines* 38 (1980), p. 105-194, vooral p. 128-131.